

KOMMENTAR

PISA 2022 – ett belägg för kunskapskollaps eller för att skolgång gör skillnad?

Fil. dr Margareta Serder

universitetslektor i utbildningsvetenskap vid Malmö universitet

I den senaste PISA-mätningen, PISA 2022, låg Sveriges resultat över OECD:s genomsnitt för de tre kunskapsområden som mäts: matematik, läsförståelse och naturvetenskap (Skolverket, 2023a). Trots det utbrast skolministern som kommentar till de resultat som landets 15-åringar presterat: "Kunskapskollaps!" Så här motstridigt tenderar det att vara när det gäller internationella kunskapsmätningar. Hur kommer det sig? Hur ska vi förstå resultaten och hur kan vi förhålla oss till PISA?

När jag diskuterar PISA med lärarstudenter visar jag dem ofta en illustration jag gjort för att sätta mätningen i ett större perspektiv, nämligen hela skolans uppdrag. Det är en schematisk bild med 17 rutor, ett för varje skolämne i den svenska grundskolan. Överst finns en större ruta som representerar de övergripande, generella målen i läroplanen. Några av skolämnensrutorna har jag ringat in: matematik, fysik, biologi och kemi. Svenskämnet är delvis inringat – i PISA ingår endast läsning, medan svenskämnet utgörs av så mycket mer. Ett hörn av geografirutan är inringat eftersom klimat, väder, berggrund och astronomi ingår i PISA-mätningens naturvetenskapliga del. Rutorna för matematik och de naturvetenskapliga ämnena borde egentligen inte vara

helt inringade eftersom PISA endast mäter delar av det som ingår i dessa ämnen. I prov tvingas vi (fast här är det provkonstruktörerna) ju alltid att göra urval. Elva av skolämnena på bilden är sålunda inte inringade alls, eftersom elevers kunskaper i dessa ämnen inte mäts i PISA.

PISA:s gigantiska mätapparat inkluderar över 80 deltagande länder, varav upphovsorganisationen OECD:s medlemsländer utgör 37. Enbart i Sverige deltog 6 000 elever från 267 olika skolor. Just läsning, matematik och naturvetenskap anses vara mer tillförlitliga att mäta och jämföra i ett internationellt sammanhang, något som prövats och utvärderats sedan de första internationella mätningarna gjordes i början av 1960-talet. Med det sagt, existerar kunskapsjämförelser även på andra områden – exempelvis ICCS – som mäter årskurs 8-elevers demokratikunskaper. Men både mätbarhet och jämförbarhet har förstås ett pris. Resultatens variationer, de statistiska osäkerheterna, det oändliga antalet parametrar, variabler och skillnader som måste tolkas och förklaras gör jämförelsen inte enkel utan svårartat komplex. Blir myllret av medelvärden ett filter, ett förstoringsglas eller rentav en vägg mellan oss själva och den (skol)värld vi försöker förstå?

Vidden av svårigheterna att tolka de data som samlas in, och att bli överens om huruvida de samlats in på ett korrekt sätt, blev i Sverige ett drama som spelades upp inför öppen ridå i media våren 2021. Då hade Riksrevisionen, den svenska myndighet som granskar andra myndigheters uppdragsefterlevnad, släppt en

¹ Tack till docent Magnus Oskarsson vid Mittuniversitetet, som läst och faktagranskat kommentaren.

granskningsrapport (Riksrevisionen, 2021) i vilken den kritiserade Skolverkets genomförande av PISA-testet. Riksrevisionen menade bland annat att Skolverket ansträngt sig för lite när det gällde att försäkra sig om att de skolor som skulle delta i PISA-testet, verkligen hade förstått den information de hade fått. Det skulle ha fått till följd att skolorna inte genomfört testet korrekt, vilket i sin tur förmodades ha påverkat deltagandet. I en fascinerande studie, som jag fick vara med om att göra, tog vi som forskare del av mejlkorrespondensen mellan de två myndigheterna. Vi såg att myndigheterna helt enkelt inte kunde bli överens om vems tolkning av PISA som var rätt (Lundahl & Serder, 2023). Bland annat menade Riksrevisionen i meningsutbytet vi studerade att Skolverket analyserat PISA-data på ett felaktigt sätt, och att OECD:s tolkning av de svenska resultaten var inkorrekt. Till årets PISA-rapport har Skolverket gjort en gedigen teknisk rapport som redogör för hur de arbetat med att säkerställa ett högt deltagande i PISA (Skolverket, 2023b). De oenigheter vi såg i studien visar dock på de stora utmaningarna med såväl genomförande som analys av PISA-data och därmed vikten av att inte dra på alltför stora växlar när resultaten ska tolkas.

Efter många års studier av PISA är jag själv som forskare fascinerad över hur svårt det är att säga vad den här mätningen faktiskt säger. Den roll jag själv helst tillmäter PISA, utöver att låta undervisning inspireras av de ofta välgjorda provuppgifterna som finns frisläppta från tidigare omgångar av PISA, är som referensram till annat som pågår i skolsystemet. PISA 2022 hjälper oss till exempel att upptäcka en ökad spridning i resultat mellan olika elever och mellan skolor, och en ökad betydelse av elevers socioekonomiska bakgrund. Detta är så illavarslande att det borde leda till en omedelbar diskussion om hur vi kan förhindra att skolsystemet glider isär.

Jag ska ge ytterligare ett exempel. Eftersom Sveriges betygssystem och de därtill kopplade nationella proven sedan många år är målrelaterade – och därför i någon mening saknar en "övre gräns" – är det rimligt att ha någon ytterligare mätning att spegla de nationella resultaten i. Med PISA:s normerade poängsystem, där alla resultat förhåller sig till tidigare års mätningar och är relativt övriga deltagande länders, kan vi få en kompletterande bild av elevernas prestationer som prov och resultat i nationella prov kan jämföras med. Så som det nationella provsystemet i Sverige är konstruerat i dag är det nämligen svårt att fastställa att svårighetsgraden är densamma från år till år. Visserligen får vi med PISA endast kunskap om skolsystemets förmåga att frambringa den sortens prestationer som provuppgifter i matematik, läsning och naturvetenskap mäter, men som referenspunkt duger det gott. Då kan vi se att samtidigt som PISA-prestationerna legat stilla eller till och med sjunkit, så har betygsmedelvärdena för svenska elever ökat (se t.ex. Vlachos, 2019). Skillnaden i prestation mellan nationella prov/betyg och PISA-resultat borde utgöra grunden för en omfattande analys av om det målrelaterade betygssystemet och det tillhörande nationella prov-systemet är tillräckligt stabilt inom ramen för dagens marknadsorienterade skola för att fungera som tänkt, det vill säga som "garanti för kvaliteten och därmed också för jämförbarheten" i utbildningssystemet (Sveriges riksdag, 2018).

Men hur är det med den påstådda "kunskapskollapsen"? Det är sant att PISA-resultatet för Sverige sjönk avsevärt från 2018 till 2022. Försämringen i matematik var exempelvis 21 poäng, vilket ska ses i ljuset av att ett läsårs studier statistiskt sett anses motsvara ungefär 40 poäng i PISA. I läsförståelse sjönk resultatet med i genomsnitt 19 poäng. Frågan är bara hur detta ska förstås när vi samtidigt vet att det här inte gäller enbart Sverige. Resultatet sjönk i tre fjärdedelar av OECD-länderna. Inte för något land ökade resultaten. Ett givet svar är att eleverna som var 15 år våren 2022 hade påverkats

av covid-19-pandemin som pågått större delen av deras högstadietid, varför de rimligen inte hunnit ta igen de förluster och luckor som uppstått. Förvisso gick de svenska eleverna mer i skolan under pandemin än elever i andra länder, men skolgången var långt ifrån som vanligt. Om vi verkligen tror att utbildning spelar roll, ja då är det nära nog självklart att pandemin inverkar negativt på de flesta barns kunskapsutveckling. Att så många fler elever i den här mätningen jämfört med 2018 i de tre ämnesområdena presterade under nivå 2, vilket i PISA räknas som otillräckliga kunskaper, illustrerar med all önskvärd tydlighet att för dem som har det allra svårast i skolan, orsakade pandemiavbrottet ett hack i kunskapsutvecklingen. Vår viktigaste lärdom från årets PISA-rapport borde därför vara att lägga energi och resurser på att fånga upp dessa elever och göra allt för att de ska klara gymnasiet. Likaså måste vi även fortsättningsvis vara uppmärksamma på vad de som gick i lägre årskurser under pandemin kan ha missat och försöka kompensera för det. I stället för att förespegla att skolsystemet misslyckats borde skolministern med resultaten i PISA 2022 som facit ropa: "Nu vet vi att skolgång verkligen gör skillnad!"

Min avslutande kommentar handlar om betydelsen av att se bortom de tre kunskapsområdena som mäts i PISA – hur viktiga de än är – och inse att kunskapsutvecklingen i dessa hänger ihop med så mycket annat som samhällsutvecklingen i stort, barn och ungas framtidsutsikter, vår förmåga att göra dessa ämnen relevanta för ungdomar, elevernas skolmotivation och en hälsosam lärandesituation. En farhåga, som flera forskare rest, är att PISA:s fokus på några få ämnen tenderar att i längden skapa en alldeles för snäv syn på skolans uppdrag och på så vis underminera skolans potential. PISA-forskaren Radhika Gorur har liknat problemet vid en ekologisk katastrof. Hon skriver att "se som PISA" kan innebära att den för samhället långsiktigt viktiga mångfalden av såväl ämnesområden som förmågor marginaliseras eller försvinner (Gorur, 2016). De elva svenska skolämnena som inte mäts i PISA och som jag därför inte ringar in på den bild som mina lärarstudenter får diskutera PISA utifrån – hur viktiga vågar vi låta dem vara i iveren att nå höga resultat i det som mäts? En nödvändig insikt av sjunkande resultat i PISA borde vara att se skolan i ett större perspektiv. Hur vinner vi tillbaka de barn och ungdomar som inte ser skolan som en väg in i framtiden? Det är lektionen från PISA 2022!

Referencer

- Gorur, Radhika (2016). Seeing like PISA: A cautionary tale about the performativity of international assessments. *European Educational Research Journal*, 15(5), 598-616.
- Lundahl, Christian & Serder, Margareta (2023). Figures fighting figures: unpacking state authority's mis/trust in PISA statistics. *Discourse Studies in the Cultural Politics of Education*, 44(6), 829–843.
- Riksrevisionen (2021). Pisa-undersökningen 2018 – arbetet med att säkerställa ett tillförlitligt elevdeltagande. RiR 2021:12. Hämtad från: https://www.riksrevisionen.se/download/18.4cb651881790d82c1eb2111a/1619525207429/RiR%202021_12%20Anpassad.pdf
- Skolverket (2023a). *PISA 2022. 15-åringars kunskaper i läsförståelse, matematik och naturvetenskap*.
- Skolverket (2023b). *Teknisk bilaga PISA 2022. Urval, genomförande och metod. Diarienummer 2021:160*.
- Sveriges riksdag (2018). Betygssystemet ska främja kunskapsutveckling och betygen ska bättre spegla elevers kunskaper. Kommittédirektiv 2018:32.
- Vlachos, J. (2019). Trust-based evaluation in a market-oriented school system. I M. Dahlstedt & A. Fejes (red.): *Neoliberalism and Market Forces in Education: Lessons from Sweden*. Routledge.